

lakos' kedvét 's tetszését megnyerni tudták, 's a' királyok' gyengesége már ezen időszakaszban is gyakran veszedelmesekké tették őket fejedelmökre nézve. A' bajoroknak és allemannusoknak örökös hercegeik voltak, kik olly nagy hatalommal bírtak, hogy a' francus királyoktól, kivált a' bajor hercegek, sokszor csaknem semmit sem függöttek.

KIS JÁNOS,

superint. m. t. t. r. tag.

S Z Ó N Y O M O Z Á S O K .

Egy nagy magyar szótár' elkészítésére, melly tudományos tekintetben is megfelelően a' köz várákozásnak, sok előkészületek kívántatnak.

Az illy előkészületek' sorába tartozik az is, ha egyes hazafiak tudós észrevételeket közölnek egy vagy más magyar szóról, nemzetségi nevekről, birtokok' elnevezéseiről, melyek historiai és critical felvilágosítások mellett a' nyelv' philosophiájával is megismertetik az olvasót, 's a' mellett, ha az öszvehasznító philológiát szemünk előtt tartjuk, a' külföldi tudósok' figyelmét is nyelvtudományos vizsgálataink által magunkra vonhatjuk, mert reájok nézve is az olly szók' kijelelései, mellyek a' hangban és értelemben öszvetalálkoznak, érdekesekké válnak, midőn ez úton további nyomozásokra mintegy felbuzdítatnak, 's gyakran új, meglepő fölfedezésekre szolgálnak okul, mellyeknél fogva a' régi, megavult, sokszor bizonytalan és homályos philologiai nézetek' helyébe alaposabbak állanak elő; a' mi a' tudományra nézve mindig nyereség.

Jelen értekezésemben tehetségem szerint öszveszedtem mind azon adatokat, mellyek az *arany* és *ármány* szók', ugy az *Aba*, *Amade*, *Attila* 's *Avar* nevek' értelmeikre felvilágosításul szolgálhatnak. Igyekeztem mindenütt bizonyos nyomezások után menni, és ha néhol sajdításoknak helyet engedtem, az a' legnagyobb hihetőség' bélyegeinél fogva esett meg. Minden tekintetben azok hason vizsgálatokra másoknak is alkalmat nyújtanak, a' nyelvtudományos ismeretek' tovább terjesztésére pedig foganatosan dolgoznak.

„A R A N Y.”

Ez széles értelmű szó, sok nyelvben kevés betűváltoztatással eléjő: minden adatokat öszvevéve a' *fényességnek*, *jóságnak*, *kedvességnek*, *tündöklőnek* vagy is a' ragyogásnak, és más egyebekhez képest a' *derekasabb létnek*, következésképen a' *becsességnek* fogatjaival van egybekötve.

Adatok. 1) *Or* francziánul arany, deákul *aurum*, oláhul *auru*, olaszul *auro*, *oro*. Brosset írja az *or* szóról Armenia' közönséges törvényeinek fordításában, hogy az arab szó, 's annyit tesz mint *splendor* vagy fényesség (Nouveau Journal Asiat. Nro 49. p. 28.)

A' georgiai nyelvben Paolininál *oro*, Maggiusnál *ochro*, a' tudósok' nyelvén, az első csak a' közbeszédben használtván. (Alter, über Georgianische Literatur. Wien. 1798. pag. 147.)

Roussilion mellett Franciaországban egy pataknak *Auriege* vagy *Ariege* régi neve deákul *Aurigera*, mert némellyek szerint hajdan aranyat hordott fővényeiben, mivel az *Aranyos* folyóvíz is talál Erdélyben. (Bayle Dict. Hist. et crit. T. I. pag. 402.).

Ottfriednál pedig (régi német író a' IXdik századból) *alazi oro* Adelung' magyarázata szerint *sehr zierlich* (= igen ékes) értelemben használtatik.

2) A' perzsa *aurenk* szóról írja Herbelot ezeket. *Aurenkze* vagy *Orangzeb* a' XVII-dik század' vége felé nagymogol császár Indiában; *aurenk* perzsául királyi thront, bölcseséget, okos rendelést jelent. Az *Aurenkze* név eredetét vette azon massiv arany thronustól, melyet husz millió aranyra becsültek az utazók; azért *Schah Coroun* vagy *Schah Gehan*, ki azt fia' számára készíttette, fiának *Aurenkze* vezetéket adott; az által azt akarván tudatni a' világgal, hogy fia még nagyobb diszt és fényt ad országlásának, mint a' számára készült arany thronus. Nem is csalta meg magát a' Schah, mert fia elfoglalta *Golcondát*, *Visapurt*, és sok indus ragiásokat (királyságokat) kiirtott, a' bálványozást pedig megszüntette birtokaiban! a' név másutt *Aurenkzeid*, *Oranzeb*, *Orangeb*, *Aurengseb*, a' párizsi ázsiai folyóiratban pedig *Aurengzeb* és *Eurengzebnek* iratik.

Ugyan csak Herbelot írja az *aurenki* énekről, hogy az legkedvesebb énekmód volt Perzsiában, melly thronusi, vagy királyi éneket jelentett. *Barbud* volt az illy éneklésmód' fel találója, *Khosru Parviz* (khosroes) perzsa királynál muzsikai kar' igazgatója (lásd az *aranka* magyar szó' értelmét lejjebb

a' 4dik szám alatt: és vedd össze Herbelot' könyvét Biblioth. Orientale Tom. I. pag. 479, Tom. II. pag. 10.)

3) *Hiranya garbha* = arany testet vagy hust jelent az indusok' *Upanishad* című szent könyvében. (Nouveau Journ. Asiat. Nro 63. p. 200.) Ugyan itt lejjebb *uri had Aranyaka* így magyaráztatik = *le ventre ou le corps d'or.* (p. 206.)

Az awgánok' nyelvén is *Oor, ur* = tűzfény (I. Catherinens Verdienste um die vergleichende Sprachkunde von Friedr. Adelung. Petersburg 1815. p. 86.)

4) *Arouna* sanscrit nyelvben a' deák *aurora*, vagy a' hajnal' aranyhasadása *Stahl'* magyarázatja szerint. (N. J. As. Nro 52. pag. 371.). Egy szép mező is Edessa mellett *Aran* nevet viselt, hol 1104-ben megszállott Balduin, edessai gróf (I. Theoph. Bayeri Hist. Oshroena et Edessana ex nummis illustrata. Petropol. 1734 p. 321.). Venus Urania az ég' kedvessége, az ég' ura ugyan csak Bayer szerint. Hemsterhuist követve pedig *Oporos* aeoliai *oparos* doriai kimondás; Seidler mind a' két formát aeoliainak veszi Herodianus' bizonyossága szerint. (I. lejjebb a' 7-dik számot).

Egy régi görög töredék iratban, melyet Hermann magyarázott *ωῤῥᾶνα* (oranna) = amabilis (I. Jahrb. der Literatur: B. LIV. p. 258.) Az *aranyos* szó régen mint ma így értelemben használtatik. p. o. *Arankut* vagy *Kedveskut* Veszprém vármegyében, melyet több kút nevekkal felhoz Pázmándy (Schedias. Praelud. pag. 996.) Kolosvármegyében is van *Aranykút* helység, *Aranka* vagy *Naranka* szőlő a' Hegyalján, 's *aranka* citrom (pomum aurantium) Kassai szókönyvében. (p. 47, 193.) *Aranka* magyar családi név is Erdélyben.

5) *Orang* vagy *Oreng*. Ismeretes szó azok előtt is, kik a' napkeleti nyelveket nem értik, azt írja Raffles az indiai császár *Orengsib'* nevérol. *Orang* szó' közönséges jelentése *ekesség*, *disz*. Már Herodotusban (VIII. 85.) előjő *ὄρουσσαι* mint perzsiak magnások, (Worthies) és *Hefstoreng* perzsa neve a' hét esillagnak (I. Jahrb. der Liter. LV. B. p. 86.)

Az egykor olly fényes mogul thronusra emlékeztet vissza a' birmánországi udvari és hivatalos stílus, melly szerint Ő Felsége' arany lábai elibe tétetik le minden, a' mit Hammer régi egyiptomi szokással világosit fel, minél fogva a' bécsi császári kabinetben igen sok megaranyozott mumia lábak vagynak. (Jahrb. der Lit. LVII. B. p. 88.)

Zemplén vármegyében is van egy falu, mellynek neve *Aranylábú Bányácska*; úgy Kolosvármegyében *Aranylábú Tuzson* falu van.

Az *Orion* és *Oriflamme* (auri flamma) nevezetek is közel rokonságban állanak az arany szóval.

Orion egy szép ifju volt Homer szerint, kibe Aurora belé szeretett. A' *mythus* egy más ágazatja szerint csillaggá változott az égen, melly most is legragyogóbb a' többek közt. — Az *Oriflamme* veres lángszinü zászlója volt a' francziáknak, melly arany lándzsán lebegett. A' görög *ωρω* a' deák *orior* mozgás, rezgetegség, fogalmát adják vissza, milyennel bir minden fényes és tündöklő dolog, (l. lejjebb a' 9-dik számot) 's tudjuk a' mythológiából azt is, hogy *Arion*' híres lyrája is csillaggá vált.

6) *Narendsch* perzsául Hammer' magyarázatja szerint = *Orangefarbige*. (Fundgruben des Orients 6. B. 2. Heft. p. 112). A' *narancs*, *orange*, *narendsch* szók mind csak betűátváltoztatások a' kimondásban, mint *Adelung*' szótárából kitetszik az *orange* szó alatt. Olaszul *arancia* (mondd aranche) Pomeranze, Pomeranzapfel; perzsául *Nareng* „Die Oranienfarbe dunkle rüthlich gelbe Farbe welche aus citronengelb und roth gemischt ist, und den Übergang der gelben Farbe in das Morgenroth (Aurora-Arouna) ausmacht.“

A' dolog' fogatja lát egy, hogy t. i. a' narancs' színe talál az arany' színével. Ide tart a' *Heftoreng* új perzsa szó is, melly nevet visel mindenütt a' nagy Medve csillag Ázsiában, mellyet Rhode hibásan vett planétának.

Látni való az is, hogy az *orange* vagy Pomeranze, *orangee* vagy orangegelb, *orangen* vagy pomeránczfa, *orangerie* vagy narancskertház a' főfogat' kutféjére vezetnek vissza, miből az *aranyos* szó is vette eredetét.

Hammer a' német és perzsa nyelv' rokonságáról értekezvén azt is megjegyzi, hogy a' magánhangzók' különbözése, vagy a' rokon mássalhangzók' felcserélése tekintetbe sem jöhet a' szók' összehasonlításában, merthogy az ajakbetük (b, p, f, w), a' fogbetük (d, t, th, s, az angol th), a' torokbetük (g, gh, gi), a' folyóhanguak (l, m, n, r), a' lehellő hangúak (h, ch), a' csengő hangúak (dsch, tsch), a' sziszegő hangúak (l, ls, sch) könnyen felcseréltetnek a' kimondásban. Így p. o. a' narancs az általa közlött perzsa kis szótárban *türündsch* és *narendsch* nevek alatt jó elő, melyeket malum aureum, aurantium malum deák, *orange* franczia szókkal magyaráz 's hihető hogy a' Paris' költeményes *arany almája* is narancs volt, mert annak napkelet a' hazája.

7. Illy egybeköttetésben állanak az *arany* szóval az *oraniai* herczegség', 's *Orange* város' neveik, melly utolsó

a' vaclusi megyében a' Meyne folyóvíz mellett gazdag terméssü földön fekszik. Noltén szerint *Aravsionensis*, *Auriacus*, *Aravicanus* (scilicet principatus in Gallia) formákban jó elő a' régi iratokban. (I. Lexicon Latinae Linguae Antibarbarum Lipsiae 1744. pag. 23.). Bayle pedig a' francia hires poeta *Daurat* nevét is az *aurance* vagy aranyos patak' nevétől (aurat, d'aurat, deakul auratus) származtatja (Dict. Hist. et crit. T. II. pag. 255.).

Az elmondottaknál fogva ide tart az *arany perjelség* is (Prioratus Anraniae) mellyről Pray 1773-ban külön könyvet adott ki. A' városnak, hola' perjel lakott, *Aurana* vagy *Ura na* neve van, ma egy kis város Dalmatiában; 's a' mellette lévő tónak is hason neve van.

Honi történeteinkben gyakran előforduló, aranyból formált nevezetek közül ide tartoznak még villa *Oron*, (in Ritu explor. verit. pag. 214 Bél' kiadása szerint), rivulus *Aranyos* 1264-beli oklevélben Cornides' gyűjteményei közt, castrum *Aranyos* 1176-beli oklevélben, melly Torda' határaitól szól, hol, mint tudva van, Torda-Aranyos folyóvízben ma is aranyt mosnak. Terra *Arana* Vdik István 1267beli adomány. levelében pro Marco fratri Dominici Graeci Benkő József' gyűjteményei közt.

Aranyfalu Hunyad vármegyében, oláhul *Uraj* a' Maros' partján igen régi falu, hol *Arany* nevű vár volt, mellynek köveiből Benkő' Specialis Transsylvaniája szerint a' birtokosok házakat építettek. Szent Margit' életében már *Aranyfonó* előfordul, és Kresznerics több illy helynevezeteket említ szótárában.

Nem állhat a' felhoztak szerint hát meg a' mit Kassai József mond, (Szókönyv: lap 191) hogy az *arany szó a' latin aurumból van elcsafarva*, mert láttuk már felebb is, hogy az tisztábban megvan a' sanscrit nyelvben „Dans l'Aytarea *Aranya* le createur oeuvre la nature premiere“ (N. J. As. Nro 65. pag. 422.)

Az *Upanishad* szent könyvben egy szakasz a' világ' eredetéről szól, mellyet tojásból fejt ki: az ég arany, ez a' tojás' fele része, a' föld ezüst, ez a' tojás' másik felerésze. A' görög *Uranos* szó pedig mint felebb láttuk, eget, és az *oranos* kedvest jelentettek régen is. Venus is szépségeért *Urania* az az aranyos nevet viselt, *Chrysogone* a' pénzfeliratokban reá czéloz, mint Crenzer fejtegeti. (Jahrb. der Liter. LXII. B.). Még fontosabbakká válnak ez észrevételek Lajard' értekezése által, mellyet a' francia academiában tavall felolvasott az assyriai chaldaeusok' theogoniája

és cosmogoniája felett, melyben az assyriai *Venus Mylitta* a' görög *Venus Urania* 's a' perzsa *Mithra* identificáltatnak, a' nap' fénylő tüzeinek tisztelete kiemeltetik, 's mind ezek a' régi hagyományok, emlékek' 's feliratok' következtében egy nagyobb munkában legközelebb megjelenendők lesznek. (N. J. As. Nro 80. pag. 130.)

8) A' *zerin*, *zer*, *or* (l. felebb az 1-ső számot) *sura* szók' további fejtegetései is felvilágosítást adnak az arany szó' értelmére. *Suryam* az Upanishadban annyi mint önfény, a' mi nincs kölcsönözve. Halling pedig a' *sura*, *sur*, *surestan* és *Aram*, *Ariema*, *Arima* ugyan azon egy föld' neveiről tudósan értekeztén, hol az európai szöke emberek' első lakhelye volt Ázsiában, úgy vélekedik, hogy ha e' nevek appellativumok, úgy azok mást nem tehetnek mint *arany lakhelyt*; mint-hogy mind a' két gyökérszó az indogerman nyelvekben fel-találtatható. Így siaposchian nyelvben Kaffaristánban *sure ser* = rothes Gold: így a' perzsában *aram* szó' gyöke *ar*, a' de-ákban *aurum*, a' magyarban *arany*, sanscrit nyelvben *hiranja* (Bopp Glossar. sanscrit. pag. 201. 's vesd össze Halling' értekezését Jahrb. der Liter. LXIII. B.). Ekképen a' régi mese a' scythák' aranyairól, az aranyt-ásó hangyákról, (mely-lyek a' zend könyvekben Arimánnnak szentelt állatok), az aranyt őrző scythá griffekről, a' Herodot' *Arimaspe* né-peiről felvilágosítást nyerhetne. (l. mind ezekről bővebben az *ármány* szó alatt).

Brosset az arab *or* szóról értekeztén (splendor) azt is megjegyzi, hogy az a' georgicai nyelv' egyik dialectusa szerint *zarbabi*. Herbelot pedig a' magyar aranyt és a' velen-czeit (sequin) a' *Zerabin* nevű aranynyal hasonlítja össze. (Bibl. orient. T. II. pag. 47.). Felhossa e' szót Bayer is Dio Cas-siusra hivatkozva (l. c. p. 144) mint a' melly fő ékességet je-lentett, „inter Getas primum *Zarabos* tereos, deinde vocita-tos pileatos hos, qui inter eos *generosi* exstabant, ex quibus ii et *reges* et *sacerdotes* ordinabantur.“

Zerin culah = arany csuklya vagy sipka, tiara aurea. — Így nevezték Keschwad-Kai Kobad perzsa egyik király' fővezérét, mivel illy aranyozott süveget viselhetett. Ugyan csak Herbelot' magyarázatja szerint, *Kiaghed zer* perzsául aranyos papirost, *zer kunbudan* aranyzott erkélyt, *zal zer* aranszálat vagy fonalat, *Zoroaster* fénylő csillagot jelen-tettek. (l. c. T. II. art. Caian. T. III. p. 419., ismét T. II. p. 139. 565. 569.).

9. Az imént elmondottak' felvilágosítására szolgál már Adelung' jegyzete, melly szerint mondja, hogy az *ar*, *er*, *ir*, *or*, *ur* szótagok a' régi nyelvekben minden dialecteken keresztül mennek, kemény, 's reszkető mozgásnak vagy rezgésnek jeléül szolgálnak: p. o. a' deák *ira*, a' madagaskári *Ur* = hózivatar, a' malabari *ur* = zápor, a' zsidó ור (ur) világítani, a' deák *aurum*, mert úgy mond Adelung, az is világít, és mozgó fényű (l. nagy szótárát in voce *ur*).

10. *Orang outang*. A' malaj nyelvben vadembert, erdőben Jakót tesz. Linné még úgy hozza fel mint az emberi nemhez tartozó majomfajt *homo troglodytes* névvel, 's egyedül Borneoban találatható. A' nevezet itt is a' fajok közt való de-rékségre mutat. Marsden angol író a' Sumatra szigeten lakó *Orang Aboung* malaj vadnépről írja egy malaj kézirat után, hogy ez a' nép arany kaponyát ad a' mátká' eljegyzése jeléül (l. N. J. As. Nro 66. p. 170).

11. Az *Arachnéról* való mythus, kit Pallas pókká változtatott aranyszálu szöveteiért, mellyek pókfonal vékonyságúak voltak; az *aranea*, francziául *aragnée*, szó történetesen egyez-e az *arany* szóval, vagy a' szövés' mythusában valami valóság is rejtezhetik, most már bizonyossággal nem lehet elhatározni, de különösségnek fenn marad az mindig, hogy Ariadne' neve, kinek fonala mentette ki Theseust a' labyrinthusból, az antik edény rajzolatokban mindig Ἀριάνη felirással jó elő (l. Götting. gel. Anzeig. 1831. B. II. p. 1336).

12. Messéniában *Arene* város' neve is ide tart hihetőleg, mellyet Aphareus *Arene* nevű szép nője' nevére építetett, mint Pausanias írja (l. Bayle Dict. H. et Cr. art. gorgophone T. 11. p. 576). A' deák *arena* (arenne-sable) is az aranypormosáshoz vezet vissza Iuvenalis' ismeretes verseinél fogva

— — — „tanti tibi non sit opaci
„Omnis arena Tagi, quodque in mare voluitur aurum
„Vt somno careas.“

Hogy Spanyolországban több hegyek és folyóvizek *Ara-nyos* nevet viseltek hajdan, az kitetszik Ukert' geographiájából, ki a' régi írók' helyeit nagy szorgalommal összeszedte. Illyen az *Orospeđa* (Ὠρόςπεδα) hegy, hol a' Boetis folyóvíz ered, mellyet Strabo ezüst hegynek, Avienus Argentarius Monsnak irnak, és neveznek. Illyen a' Livius *Oringis* (Libro XXIV. 42. *aurinæ*nek is írja) nevű városa Hispania Baeticában: „*Oringin barbari appellabant* — *in Melessum finibus*, melly gazdag város körül ezüsthányák voltak. Tehát az ott lakó népek' nyelv-

vén viselte a' város az *Oring* nevet. Ott voltak az *Ariani montes* mint Wesseling megjegyzi, mellyek Pliniusnál *Arenae montes* (Arenas Gordas), másutt *Marianum aes quod et cordubense*, Ptolemaeusnál *Μαριανὸν ὄρος*: (I. Geographie der Griechen und Römer. 2. Th. Ite Abtheilung. Weimar 1821. pag. 276. 340. 359. 383.).

Maga az *Oural* hegyek' neve is, honnan a' magyarok utóbb kiindultak, gazdag aranybányáiért nyerhette a' nevet, mellyekből kapja Oroszország legtöbb aranyát. (I. a' kimutatást N. J. As. Nro 71. p. 477.). Most is e' lánczhegyek' éjszakra nyuló részeit mind egyre vizsgálattatja a' kormány, 's a' legújabb orosz tudósítások' következtetésében bő arany fekvetekre (strata) akadtak, hol még százezer ember munkát és élelem-módot nyerhet a' bányászat által. Már hogy ezen *Oural*, vagy *Ural* hegyek neve a' Hunyad vármegyei *Uraj*, vagy *Arany* falu és *vár* neveivel is egyez (I. felebb 7dik szám) elég megemliteni; de a' mellett valamint *Aranyi*, *Aranyos*, *Aranka* familia nevek is találhatnának a' magyar hazában, úgy régen is voltak illy nemzetségi nevek: p. o. a' palmirai görög felírásban *Aranu* vagy *Ajranu* (ΑΙΡΑΝΟΥ) fordul elő Zoegánál, melly sirírás Creuzer szerint Zenobia' férje' atyjára czéloz, kinek az nemzetségi neve volt. (I. Jahrb. der Liter. L. X. 11. B.).

„Á R M Á N Y.“

1. Kassai (Szókönyv I. 145) *Aranyos* Baranya vármegyei' falu' nevérol azt tanítja, hogy az nem az *arány* (scopus, meta) hanem az *Arianus* szóból lett, mivel lakosai Arius' követői voltak. Az *ormánság* és *ármányos* szókat is hasonlólag innen magyarázza (ármányos = homo nequam qualis est Arianus I. 196). De ez hasonlatos állítás ahhoz, a' mi lap 193 áll, hogy a' *tárgy* szó az arányból lett.

Az arianismusnak vége szakadt mindenütt a' VIIIdik században, 's a' melly secták későbbben felállották (p. o. Albigenes, és Antitrinitarii) nem arianusok többé, hanem más nevek alatt lettek ismeretesekké a' nép' massája előtt, azért nincs is az *arányos*, *ármány*, *ármányos*, *ormánság* szavaknak semmi egybeköttetése az alexandriai presbyter' hitével.

2. Kresznerics az *ármányt* gyökérnek veszi, 's az *ármányos* szó' értelmére (praedo, latro, homo nequam) példákat hord fel régibb íróinkból.

Legbiztosabb *út* a' kijelelt szó' származtatására a' perzsa *Ahriman*, (Ahariman Baylenél) mellyből lett a' görög *Ἀρμάνης*, vagy *Ἀρμανιος* (I. Fundgruben des Orients VI. B. 3 Heft

p. 339. és Bayle' historico-critikai szótárát art. *Zoroastres*. — Schrevel *ἀρης* és *μαίνομαι* — Martis furor fogatból magyarázza, de e' két szó is utoljára a' perzsa Ahrimánba összefoly).

A' magusok' tudományában értették *Ahriman* alatt a' sötétséget, rossz principiumot, mint *Scharistani*, *Ibn Stanuh* 's más napkeleti írókból kifejtették a' tudósok. *Armenia*, *Armenus*, *Örmény*, *Ürményi*; a' deák *arma*, *armatus*, *Armán* szó Ulphilásnál, perzsául *Irman* (Fundgr. des Orients VI. B. IV. Hft. p. 390) az Ahriman szónak meg annyi változtatásai.

A' kinek kedve van a' magia' eredetéről megolvasni a' régiek' zürzavaros előadásait, az csak Bayle' szótárának negyedik kötetét (I. 555) nyissa fel maga előtt, ott megláthatja minő sok változásokon mentek keresztül a' magiáról való első hagyományok.

Zoroaster tisztította meg a' magusok' tudományát, a' két principiumot (világosság és sötétség) egy fő principium alá rendelvén (yezedan = isten).

A' rossz principium' tisztelete, mellytől tartottak, messze kiterjedt a' földön, 's a' hadakozás' okának, vagy is a' had' istenasszonyának (*Artemis*, *Bellona*, *Anahid*) hatalmas papjai és oltárjai voltak mindenfelé.

Strabonál (L. XI, VIII. 4. XIV. 111. 15.) a' perzsa *Anahid*' tiszteletében két geniusök jönnek elő, kik egy oltárt birtak, 's az ármányos nála *Ωμανος* (omanos). Armeniába, Cappadociába Perzsiából szakadt be e' tiszteletmód, mint Hyde Tamásnak a' perzsa vallásról írt könyvéből megláthatni, és Plato is írja (de Republ. L. X.) hogy egy pamphyliai bölcsnek a' neve *Er* volt, *Armenus*' fia, kit sokan Zoroasterrel felcserélnek, mások pedig vele egy személynek is tartanak. Az *Ahriman* épen az a' mi Indiában a' *Schokra*, rossz lelkek' vezére, a' zsidóknál *Lucifer*, leesett vagy megbukott csillag, vagy mint *Theophanès*' folytatója lefordítja *συνεγος τς διαβολῆς* = ördög' pajtása. (Fundgr. VI. B. 3. Hft p. 339.).

3. Herodotus' *Arimaspe* nevű népe éjszaki Ázsiában egy szemű emberekből állott, kiknek földén a' griffek aranyat őriztek. Ez a' mesebeszéd csak annyiban tart ide, hogy *arim* és *spu* szók (monoculus) illy értelemben nem találtnak egy nyelvben is; legalabb Gatterer 180 nyelvet nézett keresztül, de sehol sem akadt arra, hogy *arim* egyet, *spu* szemet jelentenek, (Götting. Gelehrt. Anzeig. 1798. p. 1217.), azért hihető, hogy ezen mesés köntösben ismeretes nép, melly hat hónapig aludt, azaz nem látott napot mint Lapponia és Nova Zembla' lakosai, a' perzsa *Ahriman* szó után kapta elneveztetését: leg-

alább Herodot' azt írja, hogy a' scythák nevezték úgy el. Az Arimaszerek tehát sötétség' fiai, egyszeműek, ármányosok, griffekkel társalkodók voltak Herodot' idejében uralkodó köz vélemény szerint. (I. feljebb az 5dik számot.).

4. A' perzsa Ahriman (hadistenné, rossz princípium) szóhoz tartanak még a' német *Heer*, *Heerman*, *Hermann*, *Hermaneyild*, *Hermanerik*, *Irmentruid*, *Arminius*, a' longobard *Herimanni*, *Arimanni* (katonák Dufresne szerint), a' magyar *Hermány*, *Hermányi* (faluk 's familiái nevek Erdélyben), *Mező örményes* (régí falu Kolosban), az *ármás* szók, melly utolsó Párizpápaiban *latro*, ugy Ebeni István kolosvármegyei főispán' (1657) instructiójában is az *ármások* tolvajokat jelentnek (Benkő, in Spec. Transylv.).

Az ármány szó után több helyek 's familiák elnevezettek mint p. o. *Arimathaea* (*αριμαθαια* az új testamentumban) Noltén szerint az Ephraim tribusának egy városa (Lexic. Lingv. Lat. antibarb. p. 23.) *Ariminum* a' senonesek' földén Caesena mellett. A' párizsi celta köemlék' felirásaiban, melly a' *Se-yuana*' hajósait ábrázolja, az *osmis* szót ogmionnak vagy jobban *ormion*nak olvassa Eccard, a' mi *Irmin* vagy *Ormin* régi celta héros' neve volt. (Collect. Etym. Leibnitii P. I. p. 80. 81.).

Herbelotban (T. II. p. 350). *Al Hermani* Memphisben épült két legnagyobb pyramisok' neve Nilus' napnyugoti részin, hol Memphis feküdt, mert Cairo ma a' Nilus' napkeleti részin fekszik: másutt (T. III. p. 126.) *Harmaninak* írja. Svidásnál az *Ariamnes* név *αριων αριων* mint Bayer már megjegyezte. (Hist. Oshovena p. 81.).

Leibnitz a' *Hermiones*, *Hermonduri*, *Hermänner*, *Hermanni*, *Germani*, a' spanyol *Hermanos* szókat hasonlóképp egynek veszi *quod militem sonat* (opera omnia T. IV. p. 157). Hogy a' *haramia* szó is ide tart, azt másutt elő fogom adni. *Ormanus* pedig Rum' királya volt, ki Alp Arslannal a' seldschuki házból véres háborut folytatott a' Xld. században Khondemir perzsa író szerint. (I. N. J. Asiat. Nro 75. p. 245.).

5. Halling legbövebben értekezett az Ahriman szóról, (Jahrb. der Liter. B. LXIII. p. 118. et sequ.) az Arimaszerekről, Ariusokról, Aramaeusokról, melly tudós értekezésben láthatni az *ármány* szó és *ormányság*' széles elterjedését. *Rum*, *Ariana*, *Urmi*, *Urmia*, *Arimah*, *Arimat* már Anquetil du Perron' jegyzetei szerint, ugy mond, egy dolgot jelentenek a' napkeleti írókban. Zoroaster' születése' földje *Urmi* a' legtöbb bizonyosságok szerint, mellyet többnyire Armenia' Kaukasusára helyheztenek, hol az *Arum* helyet is keresni kell. *Urmi* csak

egyszer jó a' zend iratokban elő, de *Ariema* gyakran, 's mindig különös magasztalással említetik, melly a' Kaspium' déli részén feküdt: az *Irmánok* másképp *Ermanen*, 's ezek Hammer' bizonyításai szerint is az *Ormánok*, a' mi mindegy jelentés a' *Dshermania* névvel, miképen hivatott Mirchond szerint hajdan a' görögök' Chorasmiája. Ez a' föld az *Irm'* kertje a' *Schahnahme*h czimü ismeretes perzsa éposban, vagy *Iram*, melly mint a' paradicsom dicsértetik, 's később időkben boldog Arabiába is áttétetett.

Ez a' Kaspium mellett lévő tartomány *Arum*, *Ariema*, *Urmi*, *Irman*, *Irm*, *Iram*, *Erman*, *Arman*, *Kirman*, *Dshermania*, *Orman*, *Urman* volt a' régiek' Chorasmiája, Zoroaster' hazája, a' kaspiumi Syria, mint a' Halling által felhozott 's összevetett kutfők mutatják. A' *Typhon*ról való mesének helye is itt van. A' zend iratok ezt a' tengerparti tartományt a' *Diwek'* vagy rossz lelkek' lakhelyének nevezik *Arimans'* kíséző társaságában, 's a' *Diwek* szökeveres hajúak, mint a' görögök' Typhonja is veres fejü, melly az egyiptomi és görög dogmákban egy szerepet játszik a' perzsa Ahrimánnal. Svidas a' Typhont Ari-mánnak is nevezi. Maga a' görög *Τυφών*, *Τιφωεύς* *Tiphaeus* a' perzsa *Diw*, *Dewhez* (rossz daemon) köthető, melly gyökérszó a' Klaproth által úgy nevezett indogerman nyelvekben feltalálatható.

A' sanscritban *déwa*, a' deákban *divus*, *deus*, a' görögben *Θεός*, goth nyelvben *thiuth*, (*αγαθος*-bonus) 's itt minde-nütt jó értelemben használták, mint azon népek is, kik germán fajúak, 's a' perzsákhoz rokonok. Régi németben *tiufal*, angelsaxul *deöfol*, régi skandináv nyelvben *difill*, ma németül *Teufel*. A' slav *djabel* későbbi származat, mint Ulphilásnál is a' gothus *diabolus* a' görög *διαβολος*-ból lett.

Pliniusnak igaza van, hogy a' régiek a' scythákat *Aramaeusok*nak nevezték, 's Herodot is, mint felebb láttuk, az *Arimasper* nevet scythá szónak mondta.

Az *Arimaspi* nép Halling szerint scythá nép, összetett szó az *arim*-ből és *aspi*-ből. A' zend *asp* annyi mint a' sanscrit *asva* = equus, melly hadakozót is jelent, mint a' görögben az *Aristippos* *ἵππεις* vagy *ἵππος* szó után, miből lett Bél Mátyás szerint a' magyar *paripa* szó.

Minden hadakozó népek, úgy látszik, az embert és lovat egy szóval jelelték ki, deákul *equus*, *equites*, (lófejű székeltyek), gothusul *Mann* = homo, és *equus pusillus* Isidornál. *Arimaspi* tehát = *Männer*, *Krieger von Ariema*, *Arima* (l. az arany szó

alatt a' 8dik számot, ha az Arima szó nomen appellativumnak vétetik, 's akkor a' kaspiumi *syria* vagy *sura* neve is kifejlenék).

Németerszághban a' legrégibb időktől fogva scythák laktak, ez már kétséget sem szenved Halling' utmutatásainál fogva, azért volt olly idő, mikor egész Europa' éjszaki részit Skythiának és Keltoskythiának nevezték a' Hellének. Innen csodálatosan megmaradt a' *Saci* név a' későbbi germán összetett nevekben: p. o. *Mar-saci* Tacitusnál, *Mar-satii* Pliniusnál, *Oroman-sacii* (Ormány zsákák, mert Plinius szerint a' perzsák a' scythákat zsákáknak is nevezték a' hozzájuk közelebb esett zsák néptől).

Halling az *Oroman-saci* helyett *Oro-Marsacit* olvas mint h a' c k helyett Cluveriusnál egy köfelirással is védetik *Marsaques*, 's így hát az *asp*, *asva* (equus) újra feltaláltatik a' *Marsákokban*, mert *Mar* régi german nyelvben lovat jelentett; az ázsiai zsákák pedig az Arimasperék' rokoni voltak, és a' Massagetákhoz számláltattak.

Az *Oromansaci* is annyi hát mint a' *Marsaci*, mert a' *Mar* szó is lovat és embert jelentett mint imént láttuk, mikből már a' magyarországi *ormányság* szó értelme is önkényt kitündöklöklik.

6. A' régi görög és deák írók' könyvei rakva vagynak az ármány szóval. *Arimoi* népet említ Homer, hol Typhon uralkodott, hová Zeus mennyköveket szórván megreszketteti a' földet. Hesiodus is az *Aqiuoi* népnél föld alatt laktatja Echidnát, a' kigyóasszonyt. Nonnus az Európába vándorló Cadmust, kísérve a' bika' bizonytalan nyomait az Arimojok' véres barlangjába is bevezeti Virgilnál (Aeneis IX. v. 715. 716.).

„Tunc senitu Prochyta alta tremi, durumque cubile

„In *arime* Jovis imperii. imposta Tiphoeo.“

Lucanusnál (Phars. V. 160).

„Conditur *Inarimes* ingenti mole Tiphoeus.“

Ovidnál (Metam. V. 14. 85.).

„ — — — orbataque praeside pinus

„*Inarimen* Prochytemque legit.“

Silius Italicusnál (8. 541.).

„Non Prochyte, non ardentem sortita Typhoea

„*Inarime*.“

Mind ezeknél fogva nem tartom elfogadhatónak Festus' magyarázatát a' deák *arma* szóról: „Arma proprie dicuntur ab *ar-*

mis, id est humeris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, et ea quibus prope praeliatur; sicut tela, quibus procul.“ *Armus* Párizpápaiban első tag, vagy czímer a' marhában, *szügy*, *szegy*, *váll*. Jäkel (Der germanische Ursprung der lateinischen Sprache. Bresslau 1830. p. 41. 85.) az *armus* deák szót a' német *Arm* (kar) szótól nem ok nélkül huzza le.

Ha meggondoljuk jól az ármányos szó' eredetét, és értelmét, ha figyelemre vesszük mind azt, a' mit Halling és Hammer az Arimasper hadakozó népről elmondottak, hogy a' csatapiacz több ezer év alatt az *Erman* föld volt, vagy *Ariema*, melly *Iránt* elválasztotta *Turántól*, természetesebb magyarázatot a' deák *arma*, *armatus* szókra nem találunk, és Jäkel, mint Halling, annyi közléseket adtak már a' népek' vándorlásairól, hogy a' romaiak' származatját, nyelvök' eredetét bizvást a' syromedus vagy scythagerman fajhoz köthetjük, melly a' sarmatáktól egészen különböző faj volt; a' görög nyelv' befolyása pedig a' deák nyelvre későbbi időre mutat.

7. Az *ármány* szónak gyökere hát az *úr* (melly *er*, *ur*, *ir* változásokkal jó elő a' zend és sanscrit nyelvben, mint az *erő* szó alatt ki fogom fejteni) és *man* szó, jelent hadakozó erős lényt, mellyel a' deák *immanis* és *inhumanus* szók is rokonságban állanak, mint Jäkel' már említett könyvéből láthatni (p. 36.). Perzsa és angol nyelvben *Man* = der Mensch; a' deák *homo* ebből lett, Zoroaster *Hom* vagy *Homo*' tudományát tanította, mint Hammernek a' Mithra' tiszteletéről irt pályairatából kitetszik. Jäkel így ír: „*Homo* — (radix ho-min) persisch und englisch *Man* der Mensch, bei Kero *Comman*, bei Isidor *Gomo* Glossar. lips. *goman*; altddeutsch *guma*, englisch *yeoman* und *goodman*. Unser Wort *Mensch* ist von *Mann* oder *Man* abgeleitet, und eigentlich ein Adjectiv, wie von *Weib* — weibisch, von *Teut* = teutisch, teutsch, von *Däne* Danske in Dänischen, so *Mennisch* bei Otfried *Mennisko*, jetzt zusammengezogen *Mensch*. *Goman* und *homin* heisst der gute starke Mensch. Die Form *gam* und *gomo* zeigt sich bei uns noch in Bräutigam, altddeutsch *bruti-gomo* und *briuti goume*. *A* war in Latein in *i* übergegangen, wie Herrmann in *Arminius*. Das *A* tritt wieder ein in den davon stammenden *humanus* (hu-man), *inhuminus* (in-hu-man) = sich benehmend wie ein guter Mensch. *Im-manus* (in-man) = unmenschlich, sich gar nicht benehmend wie ein guter Mensch, also stärker als ein *inhumanus*. Daher vermuthet Scheller, es habe ein Wort *Manns* gegeben.“

Végre azt jegyzem még meg, hogy az *inhumanus*, és *immans* szók Cicerónak Deiotarus mellett irt beszédében is

rokonságban fordulnak elő, 's a' magyar *meny*, *menyecske* szót is gondosan megfontolva Jäkel' szavait a' *Mensch* szó származatáról, 's annak variációiról a' *Man* gyökérhez lehet csak biztosan kötni, mellynek mint felebb is érintve volt, a' magyar *mén* 's *mony* szók is az értelem' egyik ágazatában megfelelnek (p. o. ménló).

Kosegarten írja Vendidad' újabb kiadásairól tett bírálataiban „*Mainju* = Spiritus, mens, daemon, e' zend szót úgy mond megkapjuk az új persiai *Ahriman* szóban is, mellynek első esete *agrô mainyus* id est malignus spiritus, a' mi a' magyar nyelven *ármányos*. (I. Hallische Lit. Zeit. 1833. Nro 96).

„A B A.“

Egy a' legrégibb szók közzül, melly minden felé elterjedt, 's az *apa*, *atya* szókkal egy törzsökből eredett, mint a' következő adatok bizonyítják.

1. *Apo* vagy *Apo-chan* volt 609 körül (p. c. n.) a' *Tou kiue* tatárok' fejedelmének a' neve éjszaki Ázsiában: Egy más *Tho-yen Apo* a' Hoi-che tatár nép' követje volt 758ban a' chinai udvarban. A' *Khi-tan* országlást vagy Leao dynastiát *Apo-khi* alapította, ki 872ben született. Későbbben ugyan csak e' dynastia' történeteiben említetik *Ou-po* vezér 1116 körül. (Herbelot l. c. T. VI. p. 70. 154. 267. 374.).

2. *Fasokl* és *Bertat* tartományokban Afrikában a' rabszolgák *Abu*-nak (atya) nevezik a' kereskedőket, kik őket eladják. Az illy vásár leginkább *Tohta* nevű helységben foly Sipjut mellett mint Cailliaud írja. (Jahrb. der Lit. B. LVIII. p. 38. et seq.).

Nolten *Abimelech* zsidó főpap' nevérol írja „Abjathari parens, qui a' Doeg Idumaeo interemtus est. I. Sam. 21.“ A' hetven fordítóokban *Αβιμεληχ* (Lex. L. Lat. Antib. p. 1.). A' tatárok' földén egykor híres syriai születésű keresztyén tanítót Simeont a' tatárok' fejedelme Ögodai 1232 körül nagyon megkedvelte, 's *Athanak* (pater) szokta hívni, mások pedig *Rhaban*-nak nevezték (N. J. As. 1833. Nro 69. p. 204. Klaproth közlése szerint, 's a' székely földön ma is fenn van a' *Rhábanban* szó, miképen hívták főkapitányaik a' pogány világban).

3. *Appa-Saheb* ült a' thronusba Nagpurban a' marattok' régi nagy országának maradványában Dekkanban, de a' kit levetettek onnan az angolok 1818ban (N. J. A. Nro 49.) *Aba-Al-lak-Ben Zobair* életét, ki Othman kalifa alatt nagy szerepet játszott, *Ebn Abi Serah* fővezér' testvérével Egyiptomban, le-

írta, most legközelebb Quatremère a' párizsi ázsiai tudós társaság' egyik tagja (N. J. A. Nro 52.).

4. *Atabeg* arab szó, melyet Freytag' arab szótára nagyvezérnek magyaráz, de Hammer' bírálata szerint *Maggior duomo* (maior domus) értelemmel bír. (Jahrb. der Lit. B. LIV. p. 55.) Egy *Atabeg Omadoddin Zengi* (Turcorum orientalium potentissimus in Ninive seu Mousel ut ait Willermus Bayer-nél Hist. Oshr. p. 350.) III4 körül állította fel az *Atabeg* dynastiát, 's Herbelot azt írja, hogy az *Atabeg* kisebb a' zultáni czimnél. (T. I. p. 430). Malcolm szerint, ki az *Atabeg* dynastia' történeteit meg is írta, *Atta* törökül = tanító, *Bég* = ur. (Geschichte Persiens, übersetzt von Becker. Leipzig 1830. B. I. p. 250.) Hammer pedig gyámatyának, tutornak fordítja (Fundgr. des Or. V. B. 2. H. p. 147.).

5. Az *apas* és *apati* szók a' sanscrit nyelvben is megvannak. *Prajapati* teremtetek' ura, a' vizek *apas*, mert a' világ' szülőanyja. (N. J. As. Nro 63. p. 200. 209. et seq.) A' franczia academia' szótárában *Appas* = les charmes de la volupté, et ceux de la beauté értelemben magyaráztatik. Meninszki' arab szótárában *Apa* arabul is *Apa*, törökül *Ata*, *Basata* = abbas (caput, pater, Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. I. 55.). *Atjih* a' kimondás szerint *Atjin* malaj nyelven királyokat jelent. (N. J. A. Nro 50. p. III.) Az Ujgurok' nyelven *ata* = atya. (Klaproths Reise in den Kaukasus. Halle 1812. B. II. p. 502.).

Adelung' nagy szótárában (Bécs, 1811. Soltau' hozzáadásával) az *Atte* szó alatt, mellyel régen éltek a' németek, ma pedig csak felső Németország' némelly dialectjeiben használtatik, illy változások jönnek elő: deákul Festus szerint *Atta*, görögül *atta*, gothusul *atta*, tatárul *ata*, tshuvaszul *atta*, lapplandi nyelven *atzhie* vagy *atye*, Wallisban *haita*, frízül *haite*, slavul *otez*, wend nyelven *eydu*, a' pór nép közt sváb és sax tartományokban *tata*, a' frizek 's hannoveraiak *Teite* szót használnak. Angolul *dad*, *dadde*, (n. b. Verancz Antal' őtnyelvű szótárában, Venetiis 1595, Abavus szó magyarul *Ded eüssüm*), spanyolul *taita*, törökül *tadu*, sőt a' görögöknél és romaiaknál is ismeretes volt a' *tetta* és *tata*. A' frizeknél *Atta* most is bírót jelent. A' *Hauptmann*, *Hétman* mint a' *tati*, *tatta*, *tatte*, és fríz *tecte* szókat is ide számláljuk, lengyelül *tata* és *tátus*, Epirusban *tata*, a' régi Thessaliában *terra*, mikkel a' magyar *tátos* szó is (sokat tudó) talál.

Említést érdemel e' helyen egy, Magyarországon a' XVII. században utazó tudós olasznak (Accurse, vagy Mariangelus) megtévedése a' magyar kis gyermekek' szájából hallott *mama*

és *tata* szók felett, nem tudván megfejteni magának, mi módon beszélhetnek a' csecsemő gyermekek is Magyarországon deákul: „Movit nos maiori quadam admiratione, quod infantes ipsi et horriduli et sordiduli vix dum fari incipientes *mammam* atque *tatam* latine balbutiunt, ipsis quoque matribus non intellecti.“ Mire Bayle helyesen jegyzi meg, hogy nem lehet azt hinni, hogy az anyák nem értették volna meg gyermekeiket. (Diet. Hist. et Crit. art. Accurse T. I. p. 50.).

Dankovszkyban (Magyaricae Linguae Lexicon. Posen. 1833) kraini és wend nyelven *japa* = apa, ἄπας, ἄππα. — Hesychius' IVd. században élt görög szótáríró szerint ἄπας ὁ τρυφεύς = tápláló apa.

A' sanscrit *apas*, *apati* szókra tekintve, mellyekkel az *Apa*, *Japa*, ἄπας, mint az ἀπαλινεῖν = apolni, ἀπαλον, ἀπαλος = tener, mollis, rokonok, az *Apátur* szó variációja is örkényt mutatják a' hasonlatosságot. Csehül, lengyelül *opat*, olaszul *abbate*, francziául *abbé* = abbas.

Apácza = Abbatissa, dalmat nyelven *oppatieza*, slávil *opatka*, olaszul *Abbadessa* (Gyarmathi Vocab. p. 3). Így már a' kerchi vagy régi panticapeumi emlékfelírásokban találtató görög felírása is egy márvány táblának *Venus Apaturia*, melyet nem rég találtak fel, megvilágosodhatik az által, hogy *Venus*' származása talál az indus mythológiával. (Bulletin des sciences historiques, Antiquités, Philologie. Paris 1831. Nro 1. pag. 31.).

A' görög ἀπαλινεῖν, a' magyar apa, és apolni szókhöz tartanak a' franczia *appuyer* és *appui* szók is, mellyek támasz és segedelem értelemmel bírnak: p. o. *appuyer une personne* képesleg annyit tesz, mint valakit apolni. *Le Seigneur est mon seul appui* = az isten az én egy ótalmam. (I. több példát az academia nagy szótárában).

6. Adelung az *Abba* szót syrus szónak veszi, melyet az istenről mint atyáról használtak: változásai *Ba*, *Pa*, *Papa*, *Atta*. A' gothusoknál úgy mond *Abba* férfit jelentett, 's ide számílják még *Abt*, *Abbas*, az angelsax *Abbad*, a' dán *Abbed*, a' svéd *Abbos* szavakat is (in voce *Abt* és *Abba*). Az *Affe* szó alatt írja ismét, hogy az majom neve, alsó Saxoniában *aape*, svédül *Apa*, dánul *Abe*, *Abekat*, csehül *opice*, 's Afrika' nevét így mond, sokan e' szóból huzzák le, 's annyit tesz mint majmok' hazája, mint a' phrygiusok és celták azt elnevezték. De e' magyarázat el nem fogadható.

Homerusban és Stephanus Byzantiusban Ἀβιοί népek' neve jó elő, kik Ister' éjszaki részén laktak. Halling ezeket *géta* és

kimmerius fajúaknak mondja: „Der Name *Abioi* erklärt sich durch das gothische *Aba* = vir, als gleich bedeutend mit dem so oft in germanischen Volksnamen sich findenden *Manni*: z. B. *Mar-komanni*: dehn im gothischen heisst *Mans*, im althochdeutschen *Man* homo, und daher wird von den Skythen die heilig verehrte Erde *Api*a genannt. Herod. 4. 59.“ (Jahrb. der Lit. B. LIX. p. 273.) Így már a' görög ἄπια vagy tápláló Herodot' bizonyítása szerint is a' scytha *Api*a szóval rokon, vagy abból eredhetett.

7. *Abaka*, vagy *Abga* chán Dschengis chán' unokája Hula-ku után uralkodott Perzsiában a' XIII. században (Malcolm B. I. p. 277.). Némelly írók keresztyénnek tartják (Herbelot T. I. p. 3. T. III. p. 204.), annyi bizonyos, hogy a' mongol hét chánok, kik közzül való volt *Abaka* is, a' római pápához követséget küldöttek több ízben, hogy az arab uralkodást megtörhessék. (Wilken, Geschichte der Kreuzzüge. VIII. Th. Leipzig 1832.).

Az *Aba* és *Papa* név egy, azt írja Herbelot. Heracles Alexandriában 12dik patriarcha volt, ki husz püspökséget állított fel Egyiptomban, 's első volt, ki a' pápa nevet viselte. Az alexandriai nép *Aba* és *Anba* nevekkal illette a' patriarchákat, (c'està dire père) 's látván, hogy a' püspökök ugyan ezt a' czímet adják a' patriarchának, majd a' nép *Baba* vagy *Papa* néven szólította azokat, melly szók ottan nagyatyát jelentenek. (T. I. p. 497.).

Meninszki' szótárában *Ata* alatt áll az *atalik* szó is = paternitas, pater adoptivus, vitricus magyarázattal. Az *atalik* szónak, azt mondja Jaubert, olly értelme lehet, mint az *atabek*-nek. A' seledschuki házban a' herczegfiak' gyámatyáiknak adták e' nevezetef. (N. J. A. Nro 70. p. 376.).

8. Eichorn azt írja *Abo-charabos*ról, (Abu-carb) hogy Palaestinában a' saracenusok' kormányzója volt, kit Justinianus császár a' VIDIK században nevezett oda ki. (Αβο χαραβος Fundgr. des Orients VI. B. 3. Heft).

Az *Abu* szóról meg kell jegyezni, hogy az vezetéknev' kezdete, az araboknál minden moslem először tulajdon nevet kap., p. o. *Machmud*, azután vezetéknevét: melly *Abu*val kezdődik, p. o. *Abu dschafer Machmud*, ezután következnek az atya, 's nagy atya' nevei, a' mi után jönnek a' nemzetségi, kézi mesterségi, vallás-ágazati, végre a' tiszteletbeli nevek. (J. a' kutföket *Amade* szó alatt 3dik számban).

. Klaproth *Abasseck* nemzetségről sokat ír, és *Aba-szék* földről kaukazusi utjában; (I. B. p. 64. 436.) Gróf Potocki Já-

nos pedig (Mémoire sur un nouveau périple du Pont Euxin etc. Vienne, 1796) *Abchasok* írja, 's úgy látszik, úgy mond, hogy az Abasseidektől származnak, kiket Arrianus a' Heniochok' partján Trebisonde körül talált, 's később *Abcasa* és *Aphcase-eknek* is neveztettek.

9. Honi történeteinkből ide tartanak az *Aba*, *Apa*, *Apafy*, *Apáty*, *Aponyi* familia nevezetek. *Jobagio Apae de villa sedan* (Zsadány?) 1217ből, villa *Apáty*, *Apa*, genus *Aba*, ismét *Apa* de genere Borsa említetnek a' Ritus expl. verit. című káptalani jegyzetekben. (p. 216. 219. 241. 244. Bél' kiadása szerint). Oláh Miklós is említ villa *Apáty*-t (c. XI. in Hung.): *Ebesfala* és *Abosfalva* két helység Küküllő vármegyében, mellyek az *Apa* névtől vették el nevezetjüket, a' mint hogy hajdan mind a' kettőt az *Apafi* familia birta. *Abósfalvát* említ Kresznerics Sárosvármegyében is, Pázmándy pedig (l. c. p. 101.) a' finnuk' *Aboi* vagy *Abó* városát is az *Aba* törzsök alá húzza.

Az *Abos* és *Abots* magyar familiai nevek is ide tartnak. Sámuel vagy *Aba* királyunk' neve' változtatásai: *Oba*, *Obo*, *Uba*. Anonymus szerint *Thomizoba* a' Tisza mellett *Obad* helységnél (ma Apáti) volt eltemetve. (Cornides Vindiciae Anonymi p. 63.) *Ouóbos* kozár király' fia neve, ki az *ossi* vagy *osethi* nép közt dynastiát alapított, mint Klaproth' georgiai historiájából láthatni, hol Kai-Kavus is georgiai nyelvben *Kekaspos*-nak iratik, 's az *Abotsi* földről is emlékezet van téve (N. J. A. Nro 12. p. 518—536). — Az ossetekről azt jegyezem csak meg, hogy az *Abóts* név a' *Báts* gyökhöz is köthető. Az *Aponyi* név előző az olaszföldön is, hol *Aponi Péter* (Petrus Aponensis, Pierre Apone) a' XIII-dik században egy volt a' leghíresebb orvosok és philosophusok közzül, kit magicusnak is tartottak, 's életét Bayle Péter és Freher leírták.

Mind ezeket összevéve már könnyen elhihetni, hogy az *Ab* gyökérszótag valamelly köz anyanyelvben kezdetet, eredetet jelentett, honnan, vagy miből indul valami, mellynek az *ap*, *at* csak változtatásai: (a' Ritus expl. verit. p. 220 Pristaldus Myeend filius *Athae* áll) miképen változtatások a' hollandi, gothus, svéd *af*, az angelsax, angol *of*, a' deák *a*, *ab*, *abs*, a' görög *απο*, *αφ* előjáró szók is; mire mutatni látszik az is, hogy minden nyelv' betűiben az *a* első hangjegy, 's az *alpha* és *omega* képesleg már a' régi nyelvekben kezdetet és véget jelentettek.

10. Lipon angol utazó szerint Morsukban és Tripolisban is élnek az *Aba* szóval, melly ott felső köntöst jelent (Jahrb. der Literatur Bd. LVIII. p. 38.). Burkhard is azt írja arabiai

utjában, hogy az *Abba* ott gyapotból szőtt köpenyeget, felső köntést jelent (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 32—45.).

Hammer J. a' napkeleti talismani ingekről értekezvén írja, hogy az araboknál kell az illy ingek' eredetét keresni, a' térdig érőt *Abának* nevezték, 's ha csíkosan szőtt materia volt, *burdet*nek. Mohamed, és közel rokonai, mint *Ali*, *Hasan*, *Hosain*, *Fatime* Mohamed' leánya, *Aba* familiának is neveztettek együtt véve, milly felírások találatnak is a' pecséteken, talismanokon; p. o. Kara Moustapha fővezér' pecsétjén, ki 1687ben Bécset ostromlotta. E' vezérnek is volt talisman inge, mellyet koporsójában Belgrádban meg is találtak, 's Kolonics érseknek küldöttek, ki azt a' bécsi polgári Arsenálnak ajándékozta. (Wiens erste aufgehobene türkische Belagerung. Pest, 1829. p. 122—136.).

Pejachevich' kéziratai szerint (Pázmándynál I. c. p. 175.) jász nyelven *Aba* fejér olcsó nemű posztót jelent, és illyriai nyelven is Belosztenezs' szótárában *Aba*: pannus thessalonienensis deák szavakkal magyaráztatik. A' magyar *aba* posztó hát arab származásra mutat, mint a' *borda* szó is (*burdet*), azért Kassai' véleménye nem állhat meg, hogy a' deák *alba* szóból lett (*materia grossa*). Oroszul is *Aba*, oláhul *haba* (Gyarmathi Vocab. p. I.) *Aube* francia nyelven is fejér szövetű papi köntöst jelent, de vagynak azon kívül más mellékes értelmei is, mint az academiai szótárban megláthatni.

„A M A D E.“

1. Egy magyar nemzetségi szótárban az *Amade* familia nagy czikkelyt fog elfoglalni; itt csak rövideden érintem meg, hogy 1519ben már Várkonyi *Amade István* Szebenből irt Musnai Sándorhoz, mint főespereshez, hogy Medgyesre gyűjtse össze a' papokat; később az fejedelmi tanácsos is lett (Benkő Trans. Spec. MS.). *Amadefalváról* emlékezet van téve egy 1583-ban költ adománylevelben, melly szól *Amadefalvi Antal Pál* részére 16 belső jobbágys telekről, mellyek közzül kilencz Amadefalvában volt Csikban, 's ugy hiszem ez a' falu ma *Mádefalva*, hol a' szekély katonaság' felállításakor a' híres *mádefalvi* veszedelem történt, mellyet körülállásosan leirt Benkő József (Transylv. T. I. Vindobonae 1786). *Amadekarcsa* nevű falu Pozsony vármegyében is van.

2. *Amad* vagy *Emod eddulat* Ali' vezetékeve a' Buid' házból a' Xdik században, Herbelot az atyját is így nevezi (T. II. p. 71. és art. *Dib Baconi*). Ez író szerint *Emadeddin* vagy *Omadeddin* arabul vallás' támasza. *Emad alddoulat* Ben

schonáhnál = l'appui de l'Etat, milly czimje volt *Zengi Ben Aksenkar Al Borsakinak* is, az iráki Atabeg dynastia' alapítójának, kit Bayer *Omadoddin Zengi* név alatt hoz fel. *Emadi* perzsa poeta' neve is, valamint *diván* vagy is vers' gyűjtemények közneve *Emadi* vagy *Emodi*, a' mi viszont a' magyar *Emödi* familianévre vezet vissza. (1. Herbelot] T. II. p. 358. 359). Porter legujabb angol utazó *Amudenek* írja arabul, mikor Semiramis' oszlopainak romjait leírja. (Jahrb. der Lit. Band LXII. p. 23.).

A' felebbi Atabeg dynastiából való volt *Amad* vagy *Omadeddin* is, Nouredin' atyja, ki 1049 körül *Noradin* név alatt ismeretes a' keresztes had' történeteiben. A' hires Saladin' életét is egy *Omad Alkateb* nevű titoknokja írta meg. (Herbelot l. c. T. III. p. 479. T. V. p. 31.).

3. Azon göttingi arab kézirat szerint, melyet *Liber concinnitatis nominum, id est vitae illustrium virorum auctore Abu Zacarja jahja En-navadi* deák czim alatt és deák fordítással kiadott Wüstenfeld 1832ben, az *Amade* nevet tiszteletbeli névnek lehet venni, mert szokás volt az araboknál a' nagyobb rangúakat és tudósokat különös névvel is megtisztelni: p. o. *Noradin* név ilyen, *Nur eddin* = vallás' fénye, *Imad eddaule* = ország' támasza, miről Frähn bővebb felvilágosítást ad e' czimű könyvében: *Commentatio de titulorum et cognominum honorificorum quibus chani hordae aureae usi sunt. Petropoli* 1814. Megjegyezvén itt, hogy ez a' tiszteletbeli név *Imad*, *Amude*, *Amud*, *Emad* változtatásokkal jó elő az írókban.

4. Leibnitz az *Amade* nevet *Immedtől* vonja le, ki a' nagy Widekind' testvére volt „*Ab Immedo et Immedingis Sabaudiae duces genus repetunt, Amadaeorum frequens in sua gente nomen hoc referentes*“ (Opera omnia. Genevae, 1768. T. II. pag. II.) Herbelot említi *Amade* (le verd) sabaudiai grófot, ki vitézül védte Rhodust a' törökök ellen, 's veres mezejű fejér kereszttel tisztelték meg a' rhodusi vitézek, a' mit a' sabaudiai hercegek ma is fegyvereiken czimerül hordanak *Fert* szóval, (T. V. p. 31.), mint pecsétnyomóikon is láthatni. (Bulletin des sciences Hist. etc. à Paris 1381. Nro 7. p. 317, hol két pecsétnyomó van közölve, egyik Vidik Amadeusé 1831ből *dit il conte Verde* felirattal).

Az *Amade* név megvan a' francziák közt is, *Amadée Jauvert* most a' párizsi ázsiai tudós társaság' második elnöke, *Amadée de Pastoret* pedig ott az igazgató tanács' egyik tagja.

5. *Amude* Burckhard' magyarázata szerint = Lobpreis, vagy is dicséret hadiénekben az araboknál. (Jahrbücher der

Lit. B. LV. p. 38.) *Amadan* Afrikában egy helység' neve, Nubiában Gau utazó szerint; Prokesch' utazásában *Hamada*. *Omúd* várat említ Herbelot Khorasánban is, hová vette magát Babur a' XVdik században. (l. c. T. I. p. 504.) A' Ritus explor. verit. című káptalani jegyzetekben *Homode de villa Bolth* 1217ből említetik. Delisle szerint (Mémoires de l'acad. Royale des sciences 1721) *Hemaðan*, *Hamadan*, vagy *Hamedan* mai neve a' régi Ecbatana városnak Mediában, melly Nero' idejében parthusok' fő városa volt, 's Esdrasnál (c. VII. v. 2.) *Achmetha* névvel jó elő, fekvése és régi neve is talál mai nevével.

6. Garzoni apostoli követ kurd tulajdon neveknek mondja *Bottani*, *Amadia*, *Giulamerk* szokat a' kurd nyelvről irt grammaticájában, és szótárában, melly Romában 1787ben jött ki, 's a' kurdusok' földét bőven leírja az előszóban, melly tudósítások *De la Valle* és *Otter*' közléseik mellett is nagyon használhatók, kivált a' magyar philologusra és historicusra nézve.

7. A' felhordottak szerint Kassai' származtatása az *Amadé* névről, hogy a' deák *Omodeus*, e' pedig a' *homo dei* szóból lett volna, el nem fogadható, ámbár Kresznerics is így vélekedik; mert az arab literatura' virító korában, mint a' keresztes hadak' idejében, sok napkeleti szók terjedtek el Európában, mellyeket aztán deák kaptára ütöttek, 's megpolgárosítottak. Minden esetre az *Amad*, *Emód*, *Eumed*, *Immed*, *Omode*, *Omád* egy gyökér' variatiója, u. m. a' *mád* és *méd* gyökér szavaknak, honnan *Media*, *Medus*, *modus*, *medium* 's más több elágazatok is, mint a' *mód* szó is, melly a' deák *modus*nak gyökere, nem pedig megfordítva, mint sokan vélik.

Pausanias említi (*Ευμεδης μυνηα*) *Eumed*' vagy *Eméd*' emlékkövét Spártában, balra az Ágis királyi temetőhelyhez. (Meurs, de regno Laconico p. 35.). Dio Cassius is írja, hogy *Omcodopantest* a' romaiak ültették fel a' parthus király ellen, mint Pacorust is *Orod* ellen, ki édes atyja volt. (l. Bayert Hist. Oshr. p. 89.) Ptolomaeus az Imaus hegyet *Emod* név alatt is említi, a' mi Strabonál *Eodaa Himaonum* (ma Himaley — Miscellan. Berolen. T. IV. p. 92.).

8. Angolul *made*, mint Hammer írja, megfelel a' perzsa *Amade* szónak, melly praeparatus, gemacht, értelemmel bír. (Fundgrub. des Orients VI. B. 2-tes Heft pag. 162). Ugyan csak Meninszki arab szótára szerint az arab *Amade* szó férfi nevet illet, és felkészült embert jelent. *Emód* magyar helység' neve Borsod vármegyében, 's *Emödi* magyar familia most is van Erdélyben.

9. A' franczia *Amades* = három egyenlően menő sima kötés a' Heraldicában, *Amadis* = ing' fodra a' kéz' fején, *Amadon* = könnyen gyúló növénytapló, *Amaduer* = hízkeladni, szeretgetni: honnan vették eredetüket további vizsgálatra való dolog; a' mit itt még megemlíthetek abban áll, hogy az *Amadis* név a' középevi lovagrománokban főszerepet játszik, melly a' spanyol földről ment át a' francziákhoz és olaszokhoz, azért arab alakzatánál fogva már napkeleti származatra mutat, és *Ahmeda* chán gyakran említetik ugyan csak *Ahmedi* nevű török poeta romános eposában, mellynek XVI-dik századbéli kéziratjáról szó van téve a' bécsi tudományos évkönyvekben (B. LVII.).

A' zsidó אָמַד אָ (amád) Gesenius' szótárában állott, királyi szolgálatban lévő embert jelent, ezen gyökigétől származott az אָמַד אָ (amud) = oszlop, és így az arab, perzsa zsidó szóknak talál az értelmök.

„A T T I L A.”

1. Bél Mátyás igyekezett már a' hunnus neveket ki-magyarázni a' magyar nyelvből, mert elődeink is azt hitték, hogy Attila' hunnusaihoz rokonek voltak a' magyarok.

Thuróczi írja, hogy Attila nevét *Ethelének* irták a' magyarok, mire megjegyezhetni, hogy *Ethefalva* ma is népes helység Sepsí székben, és *Ethe'* jobbágysai említetnek in Ritu expl. ver. 1217-ből (pag. 260) hol *quatuor homines Athillae, praedium Athillae* 1221-ben is viszont előjönnek. (pag. 213.).

Pázmándy (pag. 830) a' Ptolomaensnál előjövő *Etalia* nevet (régí Galatiában) *Etel* és *Etele* szókkal hasonlítja össze, Abulghasi pedig (*Histoire Genealogique des Tatars etc. à Leyde*, 1726. pag. 27 és 127) *Ettel* tatár chánt és *Attil* tartományt emleget. Klaproth is kaukazusi útjában (B. II. pag. 10—12) azt jegyzi meg, hogy a' hunnus nevek ma is fennvagnak azon vidékeken, 's *Abdilla* annyi ott mint Attila.

2. A' német *Adel* vagy *Edel* egy eredetre mutat az Attila vagy *Ethele* névvel, mert az már tudva van, hogy *d* és *t* betűk mindenkor könnyen felcseréltetnek. Petznél a' régi *adalicho* = eleganter, angelsaxul *aethellice*. Adelung azt írja az *Edel* szó alatt, hogy Ihre svéd tudós jól megmutatta azt, hogy annak a' régi éjszaki szó *att*, *Gechlecht*, nem, faj, a' gyökere, 's a' régi iratokban *Edele* annyi mint *Vorfahrer*.

Leibnitz kezdetben nem tudott elmenni a' szón: „*Adel unde nondum satis facio mihi. Si apud Islandos Adal signi-*

ficat praecipuum, non ideo tamen nostrum inde, *Adal* Islandis Erbgut, *Aðalman* maritus; forsán communis origo *Eh*, *Echte Edel*, *Adel*, amplius tamen inquirendum. Forte ut *gentil-homme* agente, sic *Atel* ab *atta* patre, maioribus, cuius genus notum.“

De majd későbbben meggyőzte kételkedését, 's írja: „*Ed-dyl*, celtice gens, cognatio, itaque hinc Germanis est *edel* gentilis, *Geschlechter*, ut Polonis *Schlachtiz*.“ (Collect. Etymol. P. I. pag. 33—115. editio Eccard). Ezek szerint Leibnitz, Ihre, Adelung egyformán magyarázták a' szót.

3. Angliában *Ethelrede* volt a' király, mikor szent Gergely pápa a' VI-dik században térítő papokat küldött oda, kiket a' királyné, Bertha (*Friseberge*) Charibert francia király' leánya Maimbourg szerint igen jól fogadott. Későbbben is, u. m. 1066-ban mikor a' hódító Wilhelm üldözte a' régi angelsax fejedelmi vérből származottakat, *Athelin Edoádrá* szállott volna az uralkodás, ha amaz el nem foglalná Angliát. (I. Bayle Dict. Hist. et Crit. T. II. pag. 313, 595. art. Grégoire I.).

Az angelsaxi házból való királyok' neve *Ethelred* vagy *Athelred* úgy látszik olly közönséges nevezet volt, mint Egyiptomban a' *Faraho*, Indiában a' *Porus* név. Dittmárból írja ki Leibnitz (T. IV. p. 21.) hogy a' Xldik század' elein Haraid és Canut, Thurguto vezérsége alatt 340 hajóval szállották meg Londont, a' megholt király *Adelrad'* (ez XIldik volt az angelsax házból) fia *Ethelsten* és *Ethmund* visszaverték az ostromot. Ethelstent Leibnitz *Adelstanus*nak írja, 's *Ethelwerd* író is említ e' királyi házból ki a' nagy Ottó leányához Mathildához könyvet írt. (T. IV. pag. 156.).

Paulin Paris a' francia királyi könyvtárbeli kéziratokra felügyelő, *Ethelrede* nevét mint Bayle *Ethelbert*nek írja, 's mondja, hogy Kent tartomány' királya volt a' VII-dik század' elein, ki Charibert' leányát vette el. (Bulletin des sciences etc. Nro 10. pag. 92. a' Parizs 1831) Angol író Cotton William pedig ugyan e' folyóiratban 935-ből említ egy angelsax *Athelstan* nevű fejedelmet, ki a' cornvalli brittusokat a' kitett időben végképen meghódította. (Nro 5. pag. 60.).

Az *Adil*, vagy *Atil* nevet megkapjuk többször a' crimiai chánok' historiájában is: p. o. *Adil Gherai* 1578ban, ki Dewlet Gherai' fia volt, 's maga a' *Gherai* név is nem egyéb Hammer' magyarázatja után mint a' német *Graf* szó. (N. J. A. Nro 70. pag. 349.).

4. Attila (Belii Adparat. pag. 93.) másképp *Etzel*, és *Vetzel* nevekkel is iratott, és már a' niebelungi énekekben burgundiai győzdelmei felett *Etzel* név alatt jelen meg többször, nem pedig *Attila* név alatt. Az avarok pedig azokban *Hiunen* (Hunnen) nevet viselnek. Malcolm, perzsiai historiájában a' fejér hunnusokat *Hiattila* néven említi, kik a' chinai fal' éjszaki része mellől jöttek Turánba, melyet elvettek a' sákáktól vagy scytháktól; u. m. az *Oxus* és *Jaxartes* folyóvizek közt eső földeket. Történt ez a' sassanidák alatt, az 5-dik század' kezdetében, miután, úgy mond, a' perzsa írók nem is említnek Turant, hanem Turkestant. Malcolm őket tatár népnek mondja széles értelmében a' szónak. Nála a' görögök' Scythiája, a' perzsák' Turan földje, a' későbbi Tataria csak egy dolog. (B. I. pag. 103.).

Ezek a' Malcolm' *Hiattila* népei Procopiusnál *Hunni Euthalitae*, Agathiasnál *Nephtaliták*, és sokan, de minden helyes ok nélkül a' zsidó *Nephtalim* vagy *Naphtali* törzsekből származtatták. (I. G. Hornii origines Americ. L. 3. cap. IV. pap. 144. és Hottinger Hist. Oriental. pag. 181). Herbelot *Haiathelah* név alatt tanít rólok, mondja, hogy a' régiek Indoscythái, kik úgy látszik Tibetben laktak éjszakra India és China közt. Barantola tartomány, melyet az utazók e' helyre tesznek, tőlök vehette nevét *Belad Haiathelah* = *Haiate-lah-ok'* földje. (T. III. pag. 91.).

5. Abu schamet' arab krónikájában II-dik András királyunk *Melik Aadil*, a' mit Wilken *Malek Adel*nek ir. (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 4.). A' longobardok' fővebb nevü nemzetsegei *Adalingi* nevet viseltek mint Paulus Diaconus (1, 21) előadja. Herbelot *Idelkhán* szóról azt írja hogy az *Adelkhán*ból van elrontva, annyit tesz mint igazságos király, melly a' deccani, és golcondai moslemi királyok' czíme volt. (T. III. pag. 320) Neureddinről (Noradin) azt jegyzi meg viszont Herbelot, hogy első volt, ki a' hatalmasok' sanyargatásai ellen Chambre de Justice törvényszéket állított fel, melyet *Dar aládel* = igazság' házának neveztek. (T. IV. pag. 479). Második Mahmoud mostani török zultánnak is vezetékeve *Adli* = le juste (N. J. A. Nro 49.). Arabul *Adl* vagy *Adel* (jobban *Aadil* Hammer szerint) igazságot jelent. (I. Herbelot T. I. p. 165.) *Adel* aga főkapitánya volt Houssain zultánnak a' XVdik században. Az Ali' sectáját követők (Schiites) magokat *adaltich* czímmel (igazságosak) illetik. (Herbelot Tom. I. pag. 271, 467.).

6. Gebhardi (Geschichte des ungr. Reichs I. Th. pag. 348.) az *Atelkusu* szót Thunmann után vizközi földnek magyarázza, az *Atel*, úgy mond, paczinák nyelven vizet jelentett; de ennek nincs semmi egybeköttetése az Attila névvel, ámbár módosításai találnak is az utóbbi név' módosításaival, mint Bayer' leveléből láthatni Bél Mátyáshoz (Adpar. T. I. pag. 409.), melyre az utóbbinak fia is Bél Károly András hivatkozik egy academai értekezésében, melyben az ismeretes vaticanumi oklevelet közli a' magyarok' régi lakhelyeiről az *Ethil* folyóvíz mellett, melly, úgy mond, Nicephorusnál, Callimachusnál és Simocattánál *Til*, tatár nyelven *Edel* vagy *Ethel*. (Turcis *niger*, Armenis *Tamár*, Europaeis *Rha* et Volga).

Constantinus Porphyrogenitusban is megvan az *Ατελκυσ* szó, hová jöttek a' magyarok Lebediásból, Hammer' megjobbított olvasása szerint *Ετελ και Ουζε*, 's mivel minden magyarázatok szerint az folyóvíz' neve, látni való, hogy az nem az Attila nemzetségi névvel, hanem a' magyar *ital* szóval öszvesorozható. Az Etel vagy Volga vizén kívül van más, *Atala* nevű folyó is Ázsiában, melly a' *Koisu* vízzel egyesülve a' Kaspiumba szakad. Aboulghaziban *Adalik khozar* kitélt Jaubert *Les khozar des iles* szókkal fordítja, az Oxus viz melletti szigetek' lakói, kozár fajúak; minél fogva az *Atel* vagy is viz lehet itt a' gyök. (N. J. As. Nro 72. pag. 491.). Frähn a' kozárokról irt emlékezetességeiben az arab írók szerint a' kozárok fővárosa nevét *Itilnek* 's a' folyó vizet is *Itilnek* írja (Mémoires de l' Academie impériale des sciences de St. Petersbourg Tom. VIII. 1822.).

7. A' romai írók a' görög *Ατtilας*-t (Attilas) Attalusnak irták. Így hívták a' többek közt a' markomanusok' egyik királyát, kivel Gallienus császár frigyet kötött, 's kinek *Pipa* vagy *Pipara* nevű leányát szerette. (I. Rasche Lexicon univers. rei nummar. *Attila*, *Atila*, *Atenla* szó alatt és Eckhelt Vol. I. 77. és vol. VIII. 190.).

Hogy a' népek' vándorlásaikról, hőrosaikról szájbeli hagyományok maradtak fenn, igazolják az éjszaki népek és németek' regékkel teljes régi költeményeik, mellyeket a' dán tudós Müller, és legujabban Grimm felvilágosítottak. Ezen költeményekben *Sigurd* vagy Siegfried, *Thiedrech* vagy Dietrich (Theodorich), *Atle* vagy Etzel (Attila) főszerepeket játszanak. (I. Hallische Lit. Zeit. 1834. E. B. Nro 9.).

Valljon a' régi *Attelliana* város neve közel Romához, a' zsidó *Athalia* Joram király' nője' neve, ki kevély boszut,

álló asszony volt, a' görög *Atalanta* nevek állanak-e egybeköttetésben az *Attila*, *Adel*, *Atel* szókkal: további vizsgálatra való dolog.

„A V A R.“

1. Kresznerics aszott fű, megvénhedt fű, rét, mező értelmekben magyarázza. Kassai (I. 214.) könnyen keresztül esik a' szó' származatán, mondván „Avar, gramen in prato per se inveteratum, quod illo anno non fuit defalcatum. Oritur ex verbo *avik*, sicut ex *szökik* derivatum *szekér* currus.“ Másutt pedig az *avart* zavarból kerekíti ki.

2. *Avarie* francziául jelent tengeri veszedelmet, hajóbeli kárt, és kárpotlást is, melly a' hajósoknak műszava, mint az *academia'* szótárában megjegyeztetik. Hammer azt állítja, hogy az arab *avar* szóból kölcsönözték el a' francziák, miért az a' franczia nyelvben *megromlottat* is jelent, a' miben már kár esett. (Jahrb. der Lit. LIV. B. p. 63.).

Ellenben a' német Convers. Lexiconban az angol *ayerage* (eine Durchschnittsrechnung) szóból magyaráztatik, mellynek változásai *averie*, *haverie*, *havarie*. Ottfriednál *avaron* vagy *afaron* annyit tesz, mint rég elfelejtett dolgot újra feltorlani, viszont előhozni (Adelung in voce *Aferu*).

3. Perzsául *aware* Hammer szerint (Fundgr. des Orients VI. B. 2. Heft pag. 162) kóborlást jelent (vagabandus). Meninszki is henyélő, csavargó értelemben magyarázza: ellenben az arab *avar* szóról azt mondja, hogy az pártolást, igazságtalanságot jelent.

Most már ezen magyarázatokból néminemű következtetéseket is lehet tenni, miért népfajok, tartományok és helységek viselték az *avar* nevezetet; miért a' deák *avarus* a' magyar *avar*, az *avarek'* neve egy törzsök alá húzhatók.

4. *Bourges* és *Tours* közt való országunton Franciaországban mellyet már a' romaiak használtak, a' Peutinger' táblája Caesarodunum mellé *Avaricum*-ot teszi „Caesaroduna XX. Tassiacae... Gabris XXIII. avaricum etc.“ az átmenetelt jelöli így ki az első helységből az utolsóba. (I. Monumenta Celtica in Bulletin des Sciences etc. Párizs 1831. Nro 2. pag. 164.). *Avaris* nevű város feküdt a' veres tenger' partjánál a' mai Abukischeid körül, hol, a' karavánok' útja ment hajdan keresztül, mint Rozier a' franczia egyiptomi nagy utazás' csomóiban egy értekezésben előadta. (Jahrb. der Lit. B. LVI. pag. 36.). *Awariak* a' régi niebelungi énekekben = Burg-Teute, kik várban laktak. Bertarith, egyik ének' hőse az

avarokhoz futott: miből gyanítható, hogy az avarok' nevére a' *vár* leghihetőbb gyökér, honnan a' *város* szó is. Hogy az avaroknak váraik voltak, tudva van a' historiából. A' niebelungi énekekben *Hunorich*, *Hiunnus* vagy *Hunnus*, *Etsel* nevek is előjőnek, 's többször az avarok *Hiunnen* névvel említetnek (I. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Deutschen Literatur und Sprache von Franz Joseph Mone I. B. Aachen 1830).

5. A' régi avarok' lakhelyét Nicephorus Turquestan körül teszi, kiket Elmakin arab író *Hazari* néven emleget, 's Hornius után Bél Mátyás is hunnus fajuaknak mond (Adpar. pag. 416.).

Az avar nép' egy ágazatja ma is él a' Kaukazusnál, tatár fajnak mondják az utazók, kikkel az oroszok 1810-ben véres csatákat folytattak, 's a' pétervári tudósítások szerint a' közönséges újságlevelekben (1801 Január. 5.) *Omár* nevű chánjokat megverték.

Klaproth, ki 1805-ben és 1808-ban beutazta lakhelyeiket, azt írja, hogy az avarok' chánja akkor *Chunság* faluban lakott, és hogy a' hunnus nevek, p. o. *Attila*, *Balamir*, *Almus*, *Zolta*, *Geysa* stb. ma is divatban vagynak köztük. (II. B. pag. 10—12.). Meg kell itt azt is említenem, hogy Paulus Diaconus (De gestis Longobardor. LI. cap. 28.) azt írja, hogy a' kijött avarok először hunnusoknak neveztettek, hanem azután a' chánjek' nevére kapták el az *Avar* nevezetet, 's így hát az *Avar* szó nemzetségi név volt, a' mi igen hihető, mert látjuk Eichornból, hogy Hirában is 405—456. közt *Noman Al-awar* arab fejedelem uralkodott, tehát nem csak hunnus, tatár, hanem arab nemzetségi név is volt az. (Fundgr. des Orients. II. B. 4. Heft).

A' mi több, Spanyolországban ma is kell lenni *Avar* nép' maradékának, mert a' XIV-dik században még nagyon is ismereteseek voltak Roger de Flor' *Almug-avarjai*, kik Andronicus császárnak segítségül voltak a' Kisázsziában elhatalmazott törökök ellen. Ugyan is az arragoniai sereg' gyalogsága *Almug-avar* nevet viselt, 's azt hiszik, hogy Arragonia' hegyeinek lakosai vagy a' gothusok' vagy a' hunnusok' maradékai, kik ott a' romai birtokokban elmaradoztak: mivel mint tudva van, mind a' két nemzet hadakozásaiban napnyugotra messze kiterjengett.

Akármit van is a' dolog, annyi igaz, hogy e' hegylakosok legvitézesebbek voltak a' spanyol földön, és hegyeik közül ők jöttek ki legelőször, kik az izlám' zászlója ellen

szüntelen küzdöttek. Nicephorus Gregoras azt is írja, hogy az *Almug-avarok* szó közönséges nevezete volt napnyúgatou a' gyalogságnak, de ez nincs bebizonyítva még. (Europäische Annalen 1808 5-tes Stück pag. 409.).

Hammer' törökországi historiájában *Mog-abaroknak*, *katalánoknak* neveztetnek az *Almugavarok*, de mivel az első kiadását e' becses de drága munkának nem bírom, melly gazdag etymologiai magyarázatokkal, e' tudós' értelmét ezen név' származatáról nem közölhetem, hanem csak annyit jegyzek itt meg utoljára, hogy a' kijött magyarokat is *abaroknak* 's *avaroknak* nevezték némelly írók, mint Leibnitzből megtetszik (Opera omnia Tom. IV. pag. 12.) hol az olasz író' versét: *Ac labor est saevis gladios praetendere Abaris* így magyarázza: Avari, Avars, id est Hungari. "Zemplény vármegyében *Abaros* falut említ Kresznerics, *villa Abara* pedig előjő 1217-ben a' Ritus explic. verit. című jegyzetekben (pag. 206.) *Abaris* scythia bölcs volt, Pázmándy (p. 206.) *Abaris* várost emleget Ammianus Marcellinus után. Azedessai *Akbar* nevű fejedelmek *Abbarus* felirattal is jőnek elő a' pénzekben.

Valljon a' *Kabar* tribusa a' kozároknak, melly magát a' magyarokhoz csapta, nem egy-e az *avar* szóval, melly mint felebb láttuk, kóbort, csapongót is tesz, 's a' magyar *kavar*, *kever*, *kóbor* szókkal is talál: további vizsgálatot érdemel. A' görög nyelvben is *αβαρης* könnyű, hajlékony, ide 's tova mozgó értelemmel bír, melly a' *βαρυς* (nehéz) 's az *a* tagadó előjából van öszvetéve.

Ha ezen előadásaimnál fogva mások hason vizsgálatokra felbuzdíthatnak, 's érettebb resultatumokkal fognak előállani, az, magyar literaturánknak mindig diszére válik. Értekező a' tanításokat szívesen 's hálaköszönettel fogadandja e' csekély értekezés felett is, 's reményli idővel, hogy több studium mellett, philologiai jegyzeteit, mellyekkel már bír, 's szakaszonként ki akarja adni, még nagyobb tökélyre emeli. Az élet rövid, ha tökéletes munkát nem adhatunk is, legalább használhatót adjunk, mert a' tartózkodás által, ha az szerfeletti, csak a' literatura veszt. A' mit Cicero Calvus nevű szónokról mond „az illy tudományos visszatartózkodásokra is alkalmaztatható: „Accuratus quoddam dicendi et exquisitus afferebat genus: quod quamquam scienter, eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans, metuensque *ne vitiosum colligeret*, etiam verum sanguinem deperdebat (in Bruto c. 82.).

KÁLLAY FERENCZ,

m. t. társ. r. tag.